

Мотрич Анна Вікторівна –
слухачка магістратури КНУВС

ПРЕЗУМПЦІЯ НЕВИНУВАТОСТІ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Розкрито сутність принципу презумпції невинуватості у кримінальному процесі за законодавством України та Російської Федерації, а також проблемні питання співвідношення презумпції невинуватості з принципами кримінального процесу.

Раскрыта сущность принципа презумпции невиновности в уголовном процессе по законодательству Украины и Российской Федерации, а также проблемные вопросы соотношения презумпции невиновности с принципами уголовного процесса.

The article is about the main point of principle the presumption of innocept according to the legislation of Ukraine and Russian Federation and also about the problem questions relations between the presumption of innocept and some principals of criminal process.

Ключові слова: презумпція невинуватості; законодавство України та Російської Федерації; кримінальне судочинство.

В умовах сьогодення, коли політична та економічна ситуація в Україні характеризується політичною, соціальною, економічною нестабільністю та невизначеністю, держава приділяє недостатню увагу питанням ефективності процесу законотворення. Так, кримінальне судочинство потребує прийняття нового Кримінально-процесуального кодексу, який має відповідати вимогам сьогодення та закріплювати основоположні засади дотримання прав, свобод та законних інтересів суб'єктів процесу.

Здійснюючи кримінальне судочинство, його учасники досить часто виявляють не тільки прогалини в кримінально-процесуальному законодавстві, але й різні види колізій, що виникають між нормами всередині нього. Причиною цього інколи є недосконала законодавча процедура та помилки у правозастосовній діяльності правоохоронних органів і органів нагляду за дотриманням законності. Зокрема, досить багатопитань постає стосовно значення та законодавчого визначення засади презумпції невинуватості на теренах України та Російської

Федерації, оскільки у чинному кримінально-процесуальному законодавстві, незважаючи на досить детальну регламентацію принципів кримінального судочинства, все ж існують похибки, що дозволяють подвійно тлумачити зміст деяких з них, у тому числі й презумпції невинуватості.

Принцип, що розглядається у статті, вперше сформулював 1764 р. Чезаре Беккарія у праці "Про злочини і покарання". Метою цього принципу він визначав недопущення катувань [1, с. 3], що доволі актуально й нині.

Поняття та значення презумпції невинуватості у кримінальному процесі досліджували В. К. Бабаєв, Б. Т. Безлепкін, Л. М. Васильєв, С. М. Гуліна, Ю. М. Грошевой, Ч. С. Касумов, В. В. Крижанівський, Н. Ф. Кузнецова, А. М. Ларін, В. Т. Маляренко, М. М. Михеєнко, Т. М. Москалькова, М. Я. Никоненко, М. М. Полянський, В. М. Савицький, М. С. Строгович, О. В. Танцюра, В. І. Томін, І. Я. Фойницький, Г. Ю. Юдківська та ін. Однак сьогодні існують різні погляди на законодавче визначення цього принципу.

Принцип презумпції невинуватості має таке загальновизнане формулювання: особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вина не буде доведена в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав чинності. Таке формулювання принципу презумпції невинуватості дає підстави стверджувати, що орган дізнання, слідчий, прокурор та суд мають вважати особу, яка є підозрюваним, обвинуваченим, підсудним, невинуватою у вчиненні діяння, яке їй інкримінується. Однак навіть при допиті підозрюваного існують об'єктивні обставини, які вказують слідчому на можливість вчинення злочину допитуваною особою, дають підстави підозрювати у вчиненні розслідуваного злочину цю особу. Тому стає зрозумілим, що особа скоріше не вважається винуватою, що допускає можливість вчинення нею певного злочину, ніж вважається невинуватою, що виключає можливість вчинення нею злочинного діяння [2, с. 652–653].

Існують різні погляди на визначення принципу презумпції невинуватості у кримінальному процесі. Наприклад, А. М. Ларін та М. С. Строгович визначали його таким чином: "Ніхто не може бути визнаний винуватим у вчиненні злочину, а також підданим кримінальному покаранню не інакше як за вироком суду і відповідно до закону" [1, с. 6]. Однак М. М. Михеєнко вважав, що його слід формулювати так: "Обвинувачений вважається невинним, доки його винність у вчиненні злочину не буде доведена в передбаченому законом порядку і встановлена вироком суду, що набрав законної сили" [3, с. 52].

Ми не можемо погодитись із позицією М. М. Михеєнко, адже коли особі пред'явлено обвинувачення у вчиненні певного злочину (а це відбувається на підставі зібраних доказів, у достовірності яких

слідчий не має сумнівів), тоді слідчий, найімовірніше, не вважає таку особу винуватою, аніж вважає невинуватою, що допускає можливість вчинення цієї особою інкримінованого їй діяння. Тому ми поділяємо думку Г. Ю. Юдківської [4, с. 13], яка пропонує нове формулювання принципу презумпції невинуватості, й вважаємо за потрібне уточнити формулювання цього принципу, яке має бути таким: "Особа не вважається винуватою, доки її винуватість не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав чинності". У цьому разі про обвинуваченого не йдеться, оскільки презумпція невинуватості починає діяти не з моменту пред'явлення обвинувачення, а з моменту обмеження прав особи, щодо якої існує версія причетності до вчинення злочину.

Тепер розглянемо, якого змісту презумпція невинуватості за законодавством України та Російської Федерації.

Відповідно до ст. 62 Конституції України презумпція невинуватості має таке формулювання: "Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину. Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь. У разі касаування вироку суду як неправосудного держава відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням" [5, с. 15]. Відповідно до ст. 14 Кримінально-процесуального кодексу Російської Федерації, яка так і називається – "Презумпція невинуватості", – презумпція невинуватості визначається таким чином: "Обвинувачений вважається невинуватим, доки його винуватість у вчиненні злочину не буде доведена у встановленому даним Кодексом порядку і встановлена вироком суду, що набрав законної сили. Підозрюваний чи обвинувачений не зобов'язаний доводити свою невинуватість. Зобов'язок доведення обвинувачення і спростування аргументів, що спрямовані на захист підозрюваного чи обвинуваченого, покладается на сторону обвинувачення. Усі сумніви у винуватості обвинуваченого, які не можуть бути усунуті у порядку, встановленому цим Кодексом, тлумачаться на користь обвинуваченого. Обвинувальний вирок не може базуватися на припущеннях" [6, с. 8]. При цьому лише перша частина статті містить визначення принципу презумпції невинуватості, а інші частини її лише конкретизують.

Цікаво, що принцип презумпції невинуватості не закріплено в чинному Кримінально-процесуальному кодексі України. Припускаючи, що ст. 62 Конституції України закріплює презумпцію невинуватості, та порівнюючи вказану норму зі ст. 15 Кримінально-процесуального кодексу України, стає зрозумілим, що в ч. 1 ст. 62 Конституції України знайшла своє закріплення ч. 2 ст. 15 "Здійснення правосуддя тільки

судом” Кримінально-процесуального кодексу України [7, с. 17]. Саме тут постає питання про співвідношення принципу презумпції невинуватості та здійснення правосуддя тільки судом. Адже ст. 15 Кримінально-процесуального кодексу України має зміст, практично ідентичний змісту ч. 1 ст. 62 Конституції України.

У Кримінально-процесуальному кодексі Російської Федерації є схожа ситуація: ч. 2 ст. 8 “Здійснення правосуддя тільки судом” Кримінально-процесуального кодексу РФ має зміст, подібний до змісту ч. 1 ст. 14 “Презумпція невинуватості” Кримінально-процесуального кодексу РФ.

Який же принцип насправді існує і діє у кримінальному судочинстві обох країн?

Відповідаючи на це питання, варто звернутися до сутності обох принципів. Вважаємо, що в законодавстві неточно визначено принцип презумпції невинуватості, саме тому його зміст подібний до змісту принципу здійснення правосуддя тільки судом. Так, у кримінальному судочинстві немає такого статусу особи, як винуватий чи невинуватий, натомість є підозрюваний, обвинувачений, підсудний, засуджений. Тому “винуватий” та “невинуватий” – це, наймовірніше, категорії матеріального, а не процесуального права. Також принцип здійснення правосуддя тільки судом указує на виняткову компетенцію суду щодо здійснення функції правосуддя. А презумпція невинуватості забезпечує дотримання прав і свобод особи, яку орган дізнання, слідчий, прокурор, суд уважають причетною до вчинення злочину, і повинна вказувати на неможливість визнати особу винуватою в учиненні злочину до набрання чинності вироків суду щодо неї. Презумпція невинуватості обвинуваченого виступає процесуальною гарантією, що забезпечує його права і свободи в умовах вільного формування доказового матеріалу сторонами. Найважливішою частиною цього принципу, як зазначає М. Я. Никоненко, є правило про розподіл загального і спеціального тягаря доведення. Тягар доведення – це юридичне право, але не обов’язок сторони, та означає, що сторона може здійснювати право на доведення свого твердження, а може не здійснювати [8, с. 48–49].

Отже, сутність принципу презумпції невинуватості та принцип здійснення правосуддя тільки судом хоча й за змістом подібні, однак у них різна сутність, а тому вказувати на їх ідентичність не слід.

Уважаємо за потрібне дослідити співвідношення презумпції невинуватості з принципом об’єктивної істини (повного, всебічного й об’єктивного дослідження обставин справи) в законодавстві Російської Федерації.

У кримінально-процесуальному законодавстві Російської Федерації виникають деякі суперечності при зіставленні принципу презумпції невинуватості та принципу об’єктивної істини, адже відповідно до ч. 2 ст. 14 кримінально-процесуального кодексу РФ обов’язок щодо доведення винуватості обвинуваченого та спростування доказів

сторони захисту покладається на сторону обвинувачення, якою є органи досудового розслідування та прокурор. Водночас слідчий має повно, всебічно й об'єктивно досліджувати обставини справи та виявляти як обвинувальні, так і виправдовувальні докази. Проте на практиці слідчий фактично є представником сторони обвинувачення і виявляє докази, які підтверджують винуватість обвинуваченого у вчиненні інкримінованого йому діяння.

На підставі зібраних у справі доказів, коли у слідчого не виникає сумнівів у винуватості особи, яка підозрюється у вчиненні злочину, він пред'являє їй обвинувачення.

Чи не порушує така діяльність слідчого принцип презумпції невинуватості?

Насправді – ні, про порушення цього принципу не йдеться, адже рішення про притягнення як обвинуваченого ґрунтується на суб'єктивній думці слідчого, який досліджував справу “однобоко”. Ще одним аргументом є те, що постанова про притягнення як обвинуваченого не є вироком суду і не встановлює винуватість особи у вчиненні того чи іншого діяння.

Потрібно враховувати й те, що в новому Кримінально-процесуальному кодексі Російської Федерації, який був прийнятий 2001 р., на відміну від Кримінально-процесуального кодексу України, немає законодавчого визначення принципу об'єктивної істини (повного, усебічного й об'єктивного дослідження обставин справи).

Щодо визначення принципу презумпції невинуватості за законодавством України, то він закріплений лише у ст. 62 Конституції України. Через те що всі закони мають ґрунтуватися на Конституції, слід у Кримінально-процесуальному кодексі України також дати визначення цього принципу. Перші кроки в цьому напрямі вже зроблено.

Так, у проекті Кримінально-процесуального кодексу України (реєстраційний № 1233), що прийнятий за основу 13 грудня 2007 р., у розділі 2 – “Принципи кримінального судочинства” – передбачено принцип презумпції невинуватості. Статтю 14 – “Презумпція невинуватості і забезпечення доведеності вини” – вказаного проекту Кримінально-процесуального кодексу викладено у такій редакції: “Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину, доки її вини не буде доведено у порядку, передбаченому цим Кодексом, і встановлено обвинувальним вироком, що набрав законної сили. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину. Обов'язок доведення вини підозрюваного, обвинуваченого, підсудного покладається на особу, яка здійснює дізнання, слідчого, прокурора, а у випадках, передбачених цим Кодексом, – на потерпілого. Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом, і на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини вирішуються на користь підозрюваного, обвинуваченого, підсудного” [9]. Таке визначення

принципу презумпції невинуватості є досить вдалим і втілює всі необхідні ознаки і принципи презумпції невинуватості, як і ст. 14 Кримінально-процесуального кодексу Російської Федерації.

Не можемо погодитися з думкою М. М. Михеєнка, який стверджує, що презумпція невинуватості не є спростовною правовою презумпцією [3, с. 54], оскільки це висновок, який має бути зроблений за відсутністю спростовуючих його доказів. На думку М. Я. Никоненка, суть змагального кримінально-процесуального доведення можна визначити як спростування обвинувачем презумпції невинуватості обвинуваченого [8, с. 40]. Це справді так, оскільки, наприклад, при перегляді судових рішень у порядку виключного провадження особа вже визнана винуватою у вчиненні того чи іншого злочину і вирок щодо неї набрав чинності, хоча суд всеодно повинен усі сумніви у винуватості засудженого тлумачити на його користь. У такому разі дія презумпції невинуватості значно обмежена.

Дослідивши сутність та зміст принципу презумпції невинуватості за законодавством України та Російської Федерації, можна зробити висновок, що він дійсно існує і має бути закріплений в Кримінально-процесуальному кодексі України. У такому разі він має містити вимогу не вважати особу винуватою, доки її винуватість не встановлено вироком суду, що набрав чинності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Васильєв Л. М. Презумпция невиновности обвиняемого в истории российского права / Васильєв Л. М. – Волгоград: Изд-во Волгоград. ин-та экономики, социологии и права, 2003. – 248 с.
2. Мотрич А. В. Поняття “засади презумпції невинуватості” в кримінальному судочинстві України та Російської Федерації / А. В. Мотрич // Засади кримінального судочинства та їх реалізація в законотворчій та правозастосовчій діяльності: тези доп. та повідомлень наук.-практ. конф. (Київ, 3 квіт. 2009 р.). – К.: Атіка, 2009. – С. 652–656.
3. Михеєнко М. М. Кримінальний процес України: [підруч.] / Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. – К.: Либідь, 1992. – 431 с.
4. Юдківська Г. Ю. Презумпція невинуватості в кримінальному процесі України та практиці Європейського суду з прав людини: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / Г. Ю. Юдківська. – К., 2008. – 20 с.
5. Конституція України: із змінами, внесеними згідно із Законом № 2222-IV від 8 груд. 2004 р. – К.: Велес, 2008. – 48 с.
6. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации (по состоянию на 1 февр. 2009 г.). – Новосибирск: Сибир. универ. изд-во, 2009. – 240 с.
7. Кримінально-процесуальний кодекс України. – Х.: ТОВ “Одіссей”, 2008. – 264 с.

8. Никоненко М. Деякі питання презумпції невинуватості і права особи на захист в кримінальному процесі / М. Никоненко // Право України. – 1999. - № 4. – С. 39–40.

9. Проект Кримінально-процесуального кодексу України, реєстраційний № 1233 від 15 груд. 2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=31115.